

NEUS PUIG I AMAT
MONTSE VIADER I CROUS
(Eds.)

La vida quotidiana a l'Edat Mitjana

Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric
(20-21 de novembre de 2014, Hostalric)

AJUNTAMENT D'HOSTALRIC

La vida quotidiana a l'Edat Mitjana

Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric
(20-21 de novembre de 2014, Hostalric)

AJUNTAMENT D'HOSTALRIC

Hostalric
2015

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Els autors, 2015

© D'aquesta edició: Ajuntament d'Hostalric, 2015

ISBN: 978-84-406-1803-8

Dipòsit legal: Gi-1453-2015

Maquetació i impressió: Indústria Gràfica Montserrat, s.a.

ÍNDIX

PRESENTACIÓ.....	5
PRÒLEG.....	7
PONÈNCIES:	
Jordi Bolòs i Imma Sànchez-Boira La casa i els seus objectes. Una aproximació feta a partir de les fonts escrites i de les fonts iconogràfiques.....	13
Carles Vela Aulesa Llarga vida a tot! El mercat de vell a Barcelona a la baixa edat mitjana.....	33
Rosa Alcoy Pedrós Vida quotidiana i art: reflexions, temes i línies de recerca iconogràfica (segles XIV-XV).....	55
Teresa Vinyoles Vidal Històries d'amors i desamors.....	74
COMUNICACIONS:	
Alejandro Martínez Giralt Néixer i créixer en una família noble medieval: els joves Cabrera.....	87
Aina Palarea Marimon Els nivells de vida a la Catalunya baixmedieval: proposta d'estudi a partir dels inventaris post-mortem de la notaria d'Amer (1388-1408).....	98
Novella Dalmau, V., Blanco-Lapaz, À., Saña Seguí, M. Producció ramadera i dieta al castell de Montsoriu entre els segles XII i XV.....	113
Gemma Font, Josep Maria Llorens, Joaquim Mateu, Sandra Pujadas, Jordi Tura La vida quotidiana al castell de Montsoriu a la Baixa Edat Mitjana.....	125
Pau Turón Izquierdo Sant Esteve de Caulès: evolució del massís de l'Ardenya-Cadiretes des de l'època romana fins a l'edat mitjana (Resultats preliminars).....	134
Joan Molla Callís i Esther Loaisa Dalmau Construcció i alimentació pagesa a la parròquia de Sant Martí de Calonge.....	143
Mònica MasPOCH Oller Vida quotidiana en la decoració dels embigats de l'arquitectura domèstica medieval catalana.....	153
Alba Barceló Plana Imatges de la quotidianitat a les haggadot catalanes il·luminades: l'Àpat Pasqual.....	166
Maria Laura Palumbo El mueble y los objetos cotidianos en la pintura catalana del primer Gótico Internacional.....	176
Elvis Mallorquí Garcia Ballestes en mans de pagesos. La participació a l'exèrcit de la població rural del bisbat de Girona, 1200-1350.....	181
Víctor Muñoz Gómez Vida material y sociabilidad de casa entre los grupos aristocráticos de la castilla bajomedieval. Una aproximación a partir de la documentación testamentaria (fin. s. XIV-princ. s. XV).....	197
Roberto J. González Zalacain Vida cotidiana en Tenerife a raíz de la conquista. Fusiones, innovaciones, restricciones.....	209

BALLESTES EN MANS DE PAGESOS.

LA PARTICIPACIÓ A L'EXÈRCIT DE LA POBLACIÓ RURAL DEL BISBAT DE GIRONA, 1200-1350

Elvis Mallorquí Garcia

Centre d'Estudis Selvatans

Diu la llegenda que, a la fi del segle XIII, un home de Bürglen, Guillem Tell, va enfrontar-se al seu senyor, Hermann Gessler, governador del cantó suís d'Uri en nom dels Habsburg, emperadors del Sacre Imperi Romà Germànic. Per no inclinar-se davant del símbol de l'autoritat imperial –un barret dalt d'un pal al mig de la plaça–, va ser castigat a disparar una fletxa a la poma que aguantava el seu fill petit amb el cap. Tell va encertar i va dir a Gessler, que s'havia fixat que havia preparat dues fletxes, que la segona era per a ell. I així va ser.¹ Rere la història, escrita per primer cop a finals del segle XV, hi ha una realitat: l'intent dels Habsburg d'estendre el seu domini, des del 1273, cap a les valls alpines de Suïssa per controlar els passos del Simplon i de Sant Gotard i la reacció contrària de les comunitats rurals d'Uri, Schwyz i Unterwalden, unides per un jurament d'ajuda mútua el 1291 al qual es va afegir Zurich i altres ciutats lliures i cantons. El 1315 a Morgarten, en un pas estret entre muntanyes, uns mil cinc-cents pagesos suïssos armats amb alabardes –llances acabades amb una destral– van derrotar l'exèrcit de dos mil homes i mil cavallers del duc Leopold d'Àustria.²

A la llegenda, Guillem Tell no duia cap alabarda, sinó una ballesta, una de les armes medievals més característiques, generalitzada a partir del segle XIII als exèrcits d'Occident en els quals cossos de ballesters lluitaven tant per mar com per terra, sobretot als països de la Mediterrània i, entre ells, als de la Corona d'Aragó. En aquest sentit, és significatiu el cas de Riudellots de la Selva: l'any 1265, nou anys després que el clergue Guillem Gaufred, tresorer de la seu de Girona, comprés el domini que hi tenia el cavaller Arnau de Vilademany, va ser acusat de no ser una persona idònia –com a clergue– per posseir un feu laic. Diversos testimonis van ser citats a declarar, entre d'altres qüestions, sobre la distància existent entre el mas de Raïl, sota senyoria de Bernat de Banyoles, i els masos del domini de Guillem Gaufred. D'aquests, el més proper era el mas Gombau, situat a una ballestada o tret de ballesta –*tractus balliste*“, *quasi jactus unius debilis balliste*“, *unam ballistatam*”–,³ una clara evidència de la familiaritat dels pagesos dels masos amb aquesta arma.

Després de resseguir les mencions de les ballestes en la documentació i la historiografia catalanes dels segles XIII i XIV, en el present treball descriurem les armes que es trobaven en mans dels pagesos segons els inventaris de béns mobles de masos i de notícies molt diverses. L'objectiu final és reconsiderar el paper militar dels pagesos i les formes en què participaven als diferents exèrcits als temps medievals. Aquest podria ser un indicatiu de la força real de la pagesia gironina enfront dels nobles, dels cavallers i dels exèrcits professionals que es generalitzen a partir del segle XIII.

1. Ballestes i ballesters a la Catalunya dels segles XIII i XIV

La ballesta –“*arcuballista*”–, ja coneguda pels romans i oblidada progressivament en terres bizantines i musulmanes, es va difondre a l'Occident cristià a partir de l'any 1000. Les seves primeres representacions gràfiques a la Península Ibèrica daten del segle XI, com la ballesta simple, sense estrep, dibuixada a la *Bíblia de Sant Pere de Rodes* (cf. Figura 1). A partir del segle XII, tal com s'ha comprovat a partir de fonts arqueològiques i iconogràfiques castellanques, les ballestes incorporen un estrep per tensar l'arc de la ballesta, cada vegada més potent, de manera que, tot i que calia menys entrenament que per a l'arc convencional, era més fàcil travessar les armadures dels cavallers.⁴ Això va generar un cert rebuig a l'ús de la ballesta: un text d'Anna Comnè de finals del segle XI descrivia la terrorífica novetat que suposava per als bizantins; també el papa Urbà II va condemnar-ne l'ús contra cavallers cristians el 1097-1099; més tard, el 1139 el Concili del Laterà castigava amb l'anatema i l'excomunió els que utilitzaven ballestes, els que en fabricaven i els que hi comerciaven, cosa que van reiterar els papes Innocenci II el 1143 i Innocenci III el 1205.⁵

Tot i les prohibicions, els monarques europeus de la segona meitat del segle XII i del XIII van incloure cossos de ballesters als seus exèrcits: alguns muntats a cavall, com els del rei anglès Joan Sense Terra, del rei francès Felip August, de l'emperador Frederic II i del papa de Roma; d'altres, a bord de galeres provençals i venecianes; però sobretot a peu i establerts en fortificacions en terres dels Capets francesos, a Terra Santa, a la Llombardia, a la Xampanya.⁶ D'aquesta manera, amb infants ballesters i llancers, els monarques haurien superat el predomini militar del cavaller cuirassat i el castell feudal. A la vegada, a la Toscana de mitjan segle XIII, enmig de les lluites contra l'emperador germànic, es van generalitzar les milícies urbanes formades per cossos de ballesters, llancers i pavesers que s'ajudaven mútuament.⁷ Ja a inicis del segle XIV es van produir, a banda del cas ja esmentat de Morgarten el 1315, derrotes sonades de la cavalleria davant d'exèrcits d'infanteria armats bàsicament amb llances llargues: la de Courtrai, el 1302, a Flandes i la de Bannockburn, el 1314, a Escòcia.⁸

També els reis catalans, des de Jaume I, reclutaven ballesters per als seus exèrcits, si bé han estat els almogàvers, pel seu caràcter gairebé salvatge i pels elogis escrits pel cronista Ramon Muntaner, els que sempre han atret l'atenció dels historiadors. Al *Llibre dels Feyts*, Jaume I esmenta una ballesta de torn al setge de Mallorca, mentre un seu conseller, Sanç d'Horta, calcula que el regne de València, encara per conquerir, podria proporcionar “*cinc milia o sis milia ballesters de dos peus*”; al setge de Borriana, els musulmans defensaven la ciutat amb ballestes de dos peus; justament són del temps de Jaume I les pintures murals del Saló del Tinell del Palau del Rei, entre les quals hi ha un grup de ballesters (cf. Figura 2).⁹ El seu fill, Pere II, va recórrer a uns sis-cents ballesters sarraïns, armats encara amb ballestes de dos peus, per defensar la ciutat de Girona enfront dels francesos de Felip l'Ardit; mentrestant, a la batalla naval de les illes Formigues, també l'any 1285, les galeres catalanes van derrotar les franceses gràcies als ballesters, elogiats per Ramon Muntaner com “*los pus sobirans ballesters del món*”, molt per davant dels ballesters genovesos que gastaven en una batalla més

quadrells o sagetes que els catalans en deu.¹⁰ Al segle XIV, dintre la infanteria dels exèrcits catalans, els ballesters anaven acompanyats d'altres "escudats", armats amb llances, espases o dards, que tenien com a missió protegir els ballesters amb l'escut mentre paraven l'arma; tot i això, l'evolució és constant: durant una mateixa expedició a Sardenya el 1354, es passa de demanar voluntaris per servir com a ballesters, sense cap equipament defensiu, a sol·licitar-ne de "*bé atreçats*", amb cuirasses amb mànegues, gorgeres i capells amb un cert grau d'especialització.¹¹ Gràcies als registres de la cancelleria reial, s'ha documentat que entre el 15% i el 20% dels efectius militars que van participar a la conquesta de Sardenya entre el 1323 i el 1324, a la Guerra dels Dos Peres el 1357 i a una incursió a Oriola el 1364 eren ballesters.¹²

Gràcies a un recompte de la ciutat de Bolonya del 1320, es pot observar com els ciutadans s'enquadraven militarment en unes unitats anomenades cinquanteses, en les quals el predomini dels llancers sobre ballesters i pavesers era notori.¹³ Una organització similar es documenta en terres catalanes. Segons el recompte militar de la ciutat de Barcelona de l'any 1389, gràcies al qual coneixem el nom de tots els caps de casa, de les armes de què disposaven i de la desena i cinquantesa en què estaven enquadrats, el percentatge de ballesters sobre el total d'habitants de la ciutat cridats a les armes era del 18,23%, una xifra sorprenentment coincident amb les consignades en diferents guerres del segle XIV (cf. Taula 1). Per això, no ha de sobtar gens que, a banda de les puntes metàl·liques de projectils de ballesta i arc, d'un croc o ganxo i d'una nou de ballesta localitzats en les excavacions dels jaciments medievals de l'Esquerda (Roda de Ter, Osona), del castell de Montsoriu (Arbúcies-Sant Feliu de Buixalleu, la Selva) i del castell de Sant Iscle (Vidreres, la Selva)¹⁴ i a banda dels esments de les ballestes en inventaris de béns mobles de la casa del temple de Corbins (Segrià) el 1299 i del castell de Calonge (Baix Empordà) del 1466 i en llistats de compres pel castell de Brunyola (la Selva) a la segona meitat del segle XIV,¹⁵ també s'hagi pogut documentar elements d'una ballesta en l'excavació de cases medievals de la ciutat de Barcelona.¹⁶

Els governs de les ciutats afavorien l'aprenentatge del maneig de la ballesta organitzant concursos i concedint premis. A Ciutat de Mallorca, almenys des del 1374 se celebrava el concurs a l'Hort del Rei o davant la Porta Plegadissa. A Barcelona el mateix esport popular va ser introduït pels cavallers dels ordes militars i, des del segle XIII, difós entre menestrals i membres dels oficis; al segle XIV els mateixos consellers compraven ballestes "*guarnides a la genovesque ab estreps e ab senyal de la ciutat*", o bé copes, anaps i vaixella d'argent per a lliurar-les al gremi que organitzava el concurs en un espai públic. La pràctica era tan estesa que s'havien dictat normes que prohibien dur ballesta a la ciutat i a l'horta i el Vinyet, disparar contra la fruita, però els mateixos consellers de la ciutat recordaven que tothom havia de tenir les armes preparades a casa per defensar la ciutat.¹⁷ De Girona, de moment, no tenim notícies directes sobre el joc de la ballesta. Ara bé, Ferrer Ponç, un dels testimonis citats a declarar en el plet contra el clergue Guillem Gaufred pel seu domini de Riudellots de la Selva, l'any 1265, va esmentar que la distància del tir de ballesta que hi havia entre el mas Gombau i el mas Raül de Riudellots equivalia a "*quantum est de scribania usque ad furnum Mercatalli*". El forn del

Mercadal era entre l'església de Santa Susanna i l'actual carrer de Santa Clara i l'escrivania, a l'altre marge de l'Onyar, a l'actual carrer de l'Argenteria, a uns 175 m de distància. Entre els dos punts, aleshores, hi havia una esplanada sense urbanitzar al mig de la ciutat per on circulava el riu Onyar (cf. Figura 3).¹⁸ Al segle XIV, ja es documenta l'existència d'artesans dedicats a la construcció de ballestes: no només s'esmenta per primer cop el carrer de Ballesteries, sinó que el 1341 dos homes de Torroella de Montgrí van comprar, per 6 i 7 sous, respectivament, ballestes a Deuslomdó Miró, ballester de Girona.¹⁹

2. Ballestes en mans de pagesos

A banda de les milícies urbanes, dels castells senyorials i dels exèrcits reials, les ballestes també eren conegudes pels pagesos del país. Ho sabem per notícies genèriques com el privilegi de Jaume I que regulava el sagramental del Llobregat, el 1258, segons el qual cadascú havia de tenir "*per mansum suum ballistam et .C. tretes vel lanceam et ense[m]*".²⁰ O, a la inversa, per prohibicions de cúries locals: a Sant Feliu de Guíxols, Torroella de Montgrí i Monells es volia impedir la cacera amb ballesa.²¹ També els registres notariais i, en menor mesura, l'arqueologia recullen molts testimonis de la seva presència, fins i tot en les llars més modestes.

L'any 1357 es va redactar un inventari dels béns mobles del mas Corb, o Albà, de Lloret de Mar, en el qual apareix l'armament complet de l'habitant del mas: a la "*camera*" de l'alberg, hi havia "*un carcax quadrellorum*" i "*quasdam tretas et viras*"; mentrestant, "*in intrata dicte domus*" hi havia "*duas balistas et .ii. rochs, quarum balistarum est modici valoris, quarum una dicitur esse Guillelmi Fortis*" i també "*unam lanceam*" i "*unum paves qui dicitur [fuit] Andree*".²² La ballesa, consistent en un arc muntat a l'extrem d'una barra de fusta –l'arbrer– en angle recte que donava bona direcció al projectil impulsat per la corda tensada quan, pitjant una clau amb la mà, es girava la nou que la retenia, era l'arma principal d'Arnau Albà (cf. Figura 4). Pel nom de "*rochs*", equivalent a "croc" –ganxo–, pensem que es tractava de la "ballesa d'estrep o de croc", la que tenia un estrep a la part superior de l'arbrer en el qual el ballester posava el peu per fer-hi força, mentre amb un croc penjat a la cintura enganxava i estirava la corda fins a posar-la subjecta a la nou. De sagetes, n'hi havia de diferents tipus: "cairells" –del llatí *quadrellum*–, guardats dins el carcaix –o estoig de sagetes–, amb el mànec més curt que les sagetes i la punta de ferro piramidal; les "tretes" –del llatí *tracta*, tirada– devien ser les sagetes més corrents; i les "vires" eren més primes i de punta aguda. A més, al mas Albà hi havia una llança i un pavès, un escut oblong i allargat, que cobria bona part del cos per protegir els ballesters mentre armaven o paraven la ballesa.²³

Aquestes ballestes del mas Albà de Lloret corresponen al model més usual i estès a les terres catalanes durant el segle XIV. També ho devien ser les que figuren en d'altres inventaris de patrimonis pagesos gironins, la majoria de la Vall d'Aro i a d'altres punts del Baix Empordà (cf. Taula 2).²⁴ Els arqueòlegs, encara que de manera encara excepcional, han documentat armes als masos medievals: l'excavació del mas "A" de Vilosiu (Berguedà), els anys 1960-1961, va proporcionar un botó de ballesa i una punta de dard tubular.²⁵ D'altra banda, la llinda de can Remigio –o cal Ferrer de la

Plaça–, de Vidreres (la Selva), conté una enclusa, diverses ferradures i, aparentment, el traç d'una ballesta (cf. Figura 5).²⁶

3. La participació pagesa als exèrcits medievals

Participaven els pagesos del camp gironí a l'exèrcit? Com a ballesters? De respostes concretes, se'n troben puntualment en els fons notariais i en la cancelleria reial. Per exemple, el 1304 Guerau Torró, de Torroella, va rebre la soldada del rei pel viatge a Sicília com a ballester, igual com la van rebre el 1322 i el 1325 els fills de Ponç Puig i Pere Ricolf, per una expedició dels seus pares –que no degueren retornar– a Almeria; més tard, el 1344 Bernat Ferrer i Guillem Bonet, d'Ullà, Francesc Salami, de Pals, i Pere Prat, de Celrà, van acudir a la campanya del Rosselló armats amb una ballesta i cinquanta dardells o “*tretes*”.²⁷ En contrast, el 1361 el batlle general de Barcelona va detenir onze lloretencs, dels quals quatre eren patrons de barca, que estaven descarregant a la platja de la ciutat comtal en comptes de participar en l'host del rei; per això, se'ls va confiscar una de les barques lloretenques per dur vitualles i provisions a les tropes reials que s'estaven al Rosselló.²⁸

A manca d'una recerca exhaustiva en els fons notariais gironins, analitzarem de manera més general les formes en què els pagesos de la diòcesi participaven en organitzacions militars entre els segles XIII i XIV. En primer lloc, els homes depenents d'un castell termenat, a banda de reparar i netejar els murs i fossats de l'edifici del castell i de prestar serveis de guaita o vigilància,²⁹ havien de sortir “*ad sonum et cornu castris*”, és a dir, a la crida efectuada des del castell pel senyor o pels seus agents, tant en cas de guerra com per perseguir delinqüents, però sempre dintre del districte del castell. A la vall d'Amer del segle XIV, el sometent l'integraven tants homes com cases, agrupats per desenes que corresponien als veïnats i parròquies de la vall.³⁰ Les milícies dels sometents locals també podien ser cridades pels reis i pels veguers reials a participar en expedicions de defensa del país en virtut de l'usatge *Princeps namque*.³¹ El sometent de la Bisbal, format tant per vilatans com pagesos armats amb ballestes, llances, pavesos i espases, va participar en expedicions a Sant Feliu de Guíxols, Palamós i el Rosselló, entre els anys 1356 i 1364 per fer front a naus i tropes forasteres.³²

L'existència, o no, de la guerra feia variar el grau d'implicació dels pagesos en aspectes militars. El senyor del castell de Palol de Revardit, el cavaller Bernat de Palol, exigia molts i variats serveis als seus homes en temps de guerra: el 1311 podia “*facere pacem et guerram de ipsis hominibus et quod ipsi homines tenentur facere badas et gueytas et exire ad sonum et alia seruicia facere necessaria tempore guerre*”.³³ Això no era així amb els homes propis d'institucions eclesiàstiques que residien a l'interior del terme d'un castell de titularitat laica: a Cruïlles, el 1264, els homes del prior de Sant Miquel només participaven al sometent del castell “*dum tamen non esset tempore guerre*”, és a dir, mentre no hi hagués guerra; de manera semblant, l'ardiaca de Ravós va limitar, l'any 1307, els drets del cavaller Ramon de Galliners, senyor de la força de Santa Llogaia del Terri, sobre els homes del lloc de senyoria de l'ardiaca que, tot i prestar els serveis de guaita, bada i obres, no haurien de sortir en host, exèrcit o cavalcada fora de la parròquia.³⁴ Per això sobta que, l'any 1332, el procurador

de l'ardiaca de Ravós cridés sis homes propis seus de Santa Llogaia per anar "*ad exercitu [contra ja]nuenses*" igual com "*alii homines qui sunt ecclesiarum degentes infra terminos seu jurisdictionem militum et diuitorum hominum*".³⁵ Els sis homes eren Arnau Vidal, Guillem de Mont, Bernat Ferrer, Pere d'Illa, Arnau de Puig i Ferrer Provençal i, justament, eren sis els masos propis de l'ardiaca a la parròquia de Santa Llogaia segons el capbreu de l'any 1317: els d'Arnau Vidal, Pere de Mont, Bernat Ferrer de Querol, Berenguer d'Illa, Bernat Arnau de Puig i Berenguer Ramon de Prats.³⁶ La resta d'habitants de Santa Llogaia, uns quinze, només tenien terres sota domini de l'ardiaca i depenien d'altres senyors, entre ells, l'esmentat Ramon de Galliners.

Tot i que hi apareix el nom, és molt probable que aquests homes de Santa Llogaia del Terri participessin en una de les comunies del bisbe de Girona, de les quals tenim diverses notícies del primer terç del segle XIV.³⁷ La primera és el procés iniciat el 1301 amb la demanda dels procuradors dels homes d'església del comtat d'Empúries en contra de l'ordre dictada pel bisbe de Girona "*de sequendo comunias cum armis et victualibus trium mensium*" perquè, segons deien, només el comte d'Empúries els podia exigir el servei d'host i cavalcada i perquè el bisbe pretenia fer-los atacar el castell comtal de Verges, en contra del jurament de fidelitat que li havien prestat. Desconeixem el resultat de l'apel·lació efectuada a l'arquebisbe de Tarragona, però l'any següent, el 1302, el rei Jaume II va acordar amb el bisbe Bernat de Vilert que, en cas que els malfactors no restituïssin els danys ni obeïssin les seves disposicions, el veguer de Girona demanaria a l'"*episcopum seu eius officialem ut convocet comunias*" per reunir, en un termini de quinze dies i sota pena d'excomunió i multa de 20 sous, els "*homines comuniarum*" per afegir-se a l'"*exercitus locorum domini regis*" i seguir-lo on calgués –mai fora del bisbat de Girona– fins que obtinguessin la llicència per retornar a les seves llars.

Vint anys després, l'acord del 1302 encara era vigent. L'import de les multes als absents de la comunia es repartia entre el rei i el bisbe, que era el convocant: el 1327 el veguer de Girona va manar els homes de Corçà que anessin contra el castell de Foixà, però el bisbe no li ho permeté "*si dons les comunies no eren appellades per vós sènyer e per l'esglea*". L'incident evidència excessos del veguer gironí i d'altres agents reials, com emetre el "*sonum de viafors*" sense motiu seriós i imposar penes injustes i indegudes. Per això, el 1332 el rei Alfons III va establir que els "*homines ecclesie Gerundensis dicti monasteriorum, religiosorum, clericorum et personarum ecclesiasticarum diocesis Gerundensis*" no havien de pagar multa si no sortien al so de viafors quan era emès sense una causa, que només havien de perseguir malfactors en cas de crim flagrant i, en cas de dubte, dins els límits de la jurisdicció reial i sota pena màxima de 10 sous si no ho feien; i que els que vivien a més de dues llegües del lloc on es cridava viafors només sortissin si els perseguits passaven pels seus pobles, perquè les "*vicarie diocesis Gerundensis multum late existunt*".

Afortunadament, dos aplecs documentals més permeten acostar-nos als integrants de les comunies. Es tracta, d'una banda, del capbreu de Lloret dels anys 1317-1320 en el qual els homes propis del paborde de Novembre i del seu castlà reconeixen estar obligats a "*ire cum armis sicut*

alii homines termini castri de Loreto propter guerram domini episcopi Gerundensi uel dicti prepositi ... cum aliis hominibus ecclesie ... cum comuniis ecclesie Gerundensi ... quocumque loco ipse dominus episcopus ipsos habeat necessarios” (cf. Taula 3). Dels 45 homes propis deponents de la pabordia de Novembre, tant si eren homes dels masos i de les bordes com pobladors del port de Lloret, només vuit se n’escapaven, un dels quals *“quia est faber”*. Fins i tot, en els casos en què una dona era el cap de la família, eren els fills els que anaven a l’exèrcit. D’altra banda, els registres de la cort episcopal de Girona recullen el nom de 201 persones excomunicades per no haver acudit a les *“comunie seu exercitus comuniarum ... uocate”* l’any 1325 contra Guillem Batlle, senyor de la torre de Montpaó –a la Segarra–, que havia estat *“a pace et treuga legitime tunc eiectum”*. La gran majoria van acabar absolts després de satisfer unes multes –uns 20 sous per persona– o de demostrar que n’eren exempts. En efecte, hom podia escapar de l’exèrcit episcopal per motius d’edat –menors de 14 anys i majors de 70–, d’ofici –ferrers, moliners i notaris–, de salut –malalts de febres quartanes, coixos, bojós i amb els *“genitalibus fractis”*– i d’estàtus personal –homes francs, pobres de solemnitat, no tenir mas, ser solter o home propi de cavaller o d’un monestir exempt–.

Així, els integrants de l’exèrcit episcopal eren homes propis deponents d’institucions eclesiàstiques residents tant en masos i bordes com en nuclis concentrats. Pel mapa dels excomunicats del 1325 (cf. Figura 6), procedien de territoris de jurisdicció senyorial, com el comtat d’Empúries, el vescomtat de Cabrera, Bas i Rocabertí o el castell de Farners. Això pot deure’s al fet que els habitants de les parròquies de la rodalia de Girona ja participaven activament en la defensa de la ciutat: el 1390 van contribuir amb obres a la muralla de Girona i segurament, devien formar part de l’exèrcit de la ciutat. Aquí, a més, el veguer i el batlle reials de Girona no necessitaven la llicència del bisbe per convocar a l’exèrcit els homes d’església. En canvi, als llocs de jurisdicció senyorial, l’única via que tenia el veguer per aconseguir més efectius per al seu exèrcit era a través del bisbe i dels seus agents a les parròquies, els rectors, els quals publicaven les crides a l’exèrcit del veguer, assenyalaven quines persones se n’havien absentat i els excomunicaven fins que no hagués estat satisfeta la multa de 20 sous. En efecte, després de la convocatòria a la comunia contra Guillem Batlle, el 1325, molts clergues parroquials van rebre l’encàrrec d’investigar la validesa de les excuses aportades pels absents de la comunia, de recollir les multes imposades i d’absoldre els que havien estat excomunicats i oportunament exempts; l’any 1329 el clergue de Sant Jordi Desvalls coneixia molts excomunicats *“propter comunias”* i el domer de Sant Iscle de Colltort explicava que dos parroquians van morir mentre eren excomunicats *“ex eo quia non iuerant ad comunies”*; i, en el sínode diocesà de 1335, el bisbe Arnau de Mont-rodon, va manar als clergues amb cura d’ànimes que recordés als *“parrochianos suos qui in excomunionem per annum vel ultra, ratione comuniarum vel alia quevis causa persisterint”*, que s’havien de fer absoldre. No sempre, però, els clergues es comportaven tal com esperava el bisbe: el 1327 el bisbe manà als clergues de la vall de Bas que li donessin les penyores rebudes dels parroquians multats abans d’absoldre’ls.

4. Conclusions

Pierre Bonnassie, en la seva tesi sobre la Catalunya dels segles X i XI, considerava com a “inerme” la majoria de la població rural: en no poder pagar l'arnès ni les armes d'un cavaller, es veié sotmesa a la violència imposada, a partir de l'any 1000, pels cavallers que acompanyen els senyors dels castells. Els pagesos, en comparació amb els temps carolingis, havien quedat exclosos de l'host reial i la seva contribució militar es limita a serveis de transport, vigilància o treball per mantenir murs i fortificacions.³⁸ Aquesta afirmació ha estat desmentida, parcialment i per a períodes posteriors: a les valls pirinenques, com Andorra, els membres de les comunitats rurals acudien armats al servei de bisbes i comtes; i en diverses regions de la Península Ibèrica hi havia pagesos i pastors que, tot i el seu armament rústic, podien esdevenir combatents temibles pel seu coneixement del terreny, per la seva solidaritat amb els companys, contra exèrcits més regulars i millor equipats.³⁹ Aquest era el cas dels almogàvers.

Ara bé, l'enquesta realitzada a l'entorn de la ballesta a les terres catalanes i, en concret, a les gironines, mostra de manera clara que també a les zones més feudalitzades, la pagesia dels segles XIII i XIV disposava d'armes i podia mobilitzar-se ràpidament a través dels sometents. Certament, la seva prioritat era la defensa del territori de cada comunitat, a la qual havien de contribuir tots els homes majors d'edat i fins als seixanta anys de forma gratuïta i temporal. En canvi, era molt més difícil reclutar-los per a operacions militars ofensives i lluny del territori originari dels pagesos mobilitzats: només els més rics o els mercenaris hi acabaven participant.⁴⁰ En tot cas, la documentació de pagesos de masos amb ballestes, llances i pavesos, les mateixes armes que els membres de les milícies de les ciutats, esdevé un element prou rellevant com per integrar-lo en les explicacions de la debilitat de les senyories catalanes⁴¹ i, a llarg termini, en la fortalesa de la pagesia que, durant la guerra civil dels anys 1462-1472 i fins la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486, va ser capaç de lluitar pels seus drets enfront de la classe feudal.

5. Bibliografia

Actes, 2003. *Actes del congrés Els castells medievals a la Mediterrània occidental, celebrat a Arbúcies els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Arbúcies: Museu Etnològic del Montseny.

ALCOVER, A. M. – MOLL, F. de B. 1926-1952. *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca: Editorial Moll, 10 vols.

ALOMAR, A. I. 1995. *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

ALÒS-MONER, R. d'. 1910. “Inventaris de castells catalans (sigles XIV-XV)”, *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], vol. 4, p. 129-192.

AMBLÀS, O. 2003. “Armes medievals al poblat fortificat de l'Esquerda (Roda de Ter, Osona)”, dins *Actes*, 2003: p. 319-325.

AMBLÀS, O. – OLLICH, I. 2003. “Armament medieval i d'època moderna al castell de Montsoriu, s. XIII-XVII (Arbúcies – Sant Feliu de Buixalleu, Girona)”, dins *Actes*, 2003: p. 341-352.

ARNALL, M. J. – PONS GURI, J. M. 1993. *L'escriptura a les terres gironines: segles IX-XVIII*, Girona: Diputació de Girona, 2 vols.

- BASTARDAS, J. 1991. *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Fundació Noguera.
- BOLÒS, J. 2002. “L’espai quotidiana a la Catalunya gòtica”, dins PÉREZ SAMPER, 2002: p. 103-121.
- BONNASSIE, P. 1979-1981. *Catalunya, mil anys enrera (s. IX-XI). Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan del segle X al final del segle XI*, Barcelona, Edicions 62, 2 vols.
- CANAL, J. – CANAL, E. – NOLLA, J. M. – SAGRERA, J. 1998. *La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIV*, Girona: Ajuntament.
- CAVACIOCHI, S., ed. 2014. *Schiavitù e servaggio nell’economia europea, secc. XI-XVIII. Atti de la Quarantacinquesima settimana di studi (Prato, 14-18 aprile 2013)*, Florència: Firenze University Press.
- CHEVEDDEN, P. E. – KAGAY, D. J. – PADILLA, P. G., eds., *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages. Essays in honor of Robert I. Burns, S. J.*, Leiden – Nova York: Brill.
- CONQUISTAR. 2001. *Conquistar y defender: los recursos militares en la edad media hispánica. Revista de Historia Militar* [Madrid], vol. 45.
- CONTAMINE, Ph. 1984. *La guerra en la Edad Media*, Barcelona: Editorial Labor (ed. orig. *La guerre au Moyen Âge*, París: Presses Universitaires de France, 1980).
- CORTES, 2001. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y del principado de Cataluña. Vol. I. Cortes de Cataluña*, Madrid: Real Academia de la Historia, 1896.
- DE LA IGLESIA, José I., ed. 2010. *Monasterios, espacio y sociedad en la España Cristiana medieval. XX Semana de Estudios medievales (Nájera, 3-7 agosto de 2009)*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos.
- DESCLOT, B. 2010. *Llibre del rei en Pere* (a cura de Stefano M. Cingolani), Barcelona: Editorial Barcino.
- DYER, Ch. 1994. *Niveles de vida en la baja edad media. Cambios sociales en Inglaterra, c. 1200 – c. 1500*, Barcelona: Editorial Crítica.
- EQUIP BROIDA, 1986-1987. “Ús de l’espai en els castells i torres dels segles XIV i XV”, dins RIU, 1986-1987: p. 217-295.
- ESPAI. 1993. *Espai i temps d’oci a la Història. Actes de les XI Jornades d’Estudis Històrics Locals*, Palma: Institut d’Estudis Baleàrics.
- FELIU, G. – SUDRIÀ, C. 2011. *Introducció a la història econòmica mundial*, València: Universitat de València.
- FERRER, M. T. – MUTGÉ, J. – RIU, M., eds. 2001. *El mas català durant l’Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui celebrat a Barcelona (3-5 novembre 1999)*, Barcelona: Consell Superior d’Investigacions Científiques.
- FERRER, M. T. 2001. “La organización militar en Cataluña en la edad media”, dins *Conquistar*, 2001: p. 119-222.
- FIGUERAS, N. – LLINÀS, J. 2011. *Història de la Selva*, Girona: Diputació de Girona.
- FIGUERAS, N. – VILA, P., eds. 2010. *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat – Diputació de Girona.
- FOLEY, V. – PALMER, G. – SOEDEL, W. 1985. “La ballesta”, *Investigación y Ciencia* [Barcelona], núm. 102, p. 76-83.
- FRIGOLA, J. 2012. “Pagesos i vilatans de la Bisbal junts en un servei comú: la milícia municipal dels segles XIV i XV”, *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 31, p. 66-80.
- GARCÍA FITZ, F. 2007. “La composición de los ejércitos medievales”, dins *La Guerra*, 2007: p. 87-146.
- GOLBERY, M. Ph. A. de. 1839. *Historia de la Suiza y Tirol*, Barcelona: Imprenta del Guardia Nacional.

- GUAL, M. 1976. *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (Siglos XIII y XIV)*, Barcelona: Ediciones El Albir.
- HERNÁNDEZ, F. X. 2002. *Història militar de Catalunya. Aproximació didàctica. Vol. II. Temps de conquesta*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- HERNÁNDEZ, I. 2012. “Guillermo Tell, héroe de la independencia suiza”, *National Geographic. España*, núm. 104. [URL: http://www.nationalgeographic.com.es/articulo/historia/secciones/7365/guillermo_tell_heroe_independencia_suiza.html]
- JIMÉNEZ ALCÁZAR, J. F. – MAÍZ, J. – VILLANUEVA, C. – CALDERÓN, I., eds. 2008. *Actas IV Simposio Internacional de jóvenes medievalistas (Lorca, 2008)*, Lorca. [URL: <http://www.jovenesmedievalistas.net>]
- JULIÀ, J. R. 1992. “Jocs de guerra i jocs de lleure a la Barcelona de la Baixa Edat Mitjana”, *Revista d’Etnologia de Catalunya* [Barcelona], núm. 1, p. 10-23.
- JULIÀ, J. R. 1993. “Las manifestaciones lúdico-deportivas de los barceloneses en la baja edad media”, dins *Espai*, 1993: p. 629-642.
- KAGAY, D. J. 1996. “Army mobilization, royal administration, and the realm in the Thirteenth-Century Crown of Aragon”, dins CHEVEDDEN-KAGAY-PADILLA, 1996: p. 95-115.
- La guerra. 2007. *La guerra en la Edad Media. XVII Semana de Estudios Medievales (Nájera, del 31 de Julio al 4 de agosto de 2006)*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos.
- LALINDE, J. 1986. *La jurisdicción real inferior en Cataluña. Corts, veguers i batlles*, Barcelona: Ajuntament – Museu d’Història de la Ciutat.
- MACIÀ, C. 2008. «El poble de Lloret i la seva participació en un host», *Sesmond* [Lloret de Mar], n. 7, p. 20.
- MALLORQUÍ, E. 2000. *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l’edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300)*, la Bisbal d’Empordà: Ajuntament.
- MALLORQUÍ, E. 2007. “Una qüestió de toponímia: el domini senyorial del clergue Guillem Gaufred a Riudellots de la Selva al segle XIII”, *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 19, p. 7-59.
- MALLORQUÍ, E. 2011. *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona: Fundació Noguera.
- MARSÀ, F. 1977. *Onomàstica barcelonesa del segle XIV*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- MIERES, T. 2001. *Costums de Girona* (edició d’Antoni Cobos), Girona: CCG Edicions – Associació d’Història Rural de les Comarques Gironines – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- MONREAL, L. 1971. *Ingeniería militar en las crónicas catalanas. Discurso de ingreso leído el día 31 de enero de 1971 en la Real Academia de Buenas Letras*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- MUNTANER, R. 1999. *Crònica* (edició de Vicent Josep Escartí), València: Institució Alfons el Magnànim, 2 vols.
- ORSI, M. 2008. “«Vaguerosos e malendrins» y «ballesters bons e bé atreçats». Notas sobre la infantería de Pedro el Ceremonioso en una armada real a Cerdeña (1354)”, dins JIMÉNEZ ALCÁZAR-MAÍZ-VILLANUEVA-CALDERÓN, 2008: p. 187-202.
- ORTÍ, P. – TO, LL. 2014. “Serfdom and Standards of Living of the Catalan Peasantry before and after the Black Death of 1348”, dins CAVACIOCCHI, 2014: p. 155-172.
- Pace e guerra*. 2004. *Pace e guerra nel basso medioevo. Atti del XL Convegno Storico Internazionale (Todi, 12-14 ottobre 2003)*, Spoleto: Fondazione Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo.
- PÉREZ SAMPER, M. À., coord. 2002. *La vida quotidiana a través dels segles*, Barcelona: Editorial Pòrtic.

- POBLET, M. J. 2005. *Entre el Temple i l'Hospital. Arquitectura i formes de vida al castell del Temple de Barberà*, Valls: Cossetània Edicions.
- PUIG, J. de. 2010. “L’atac del comte d’Empúries a la Bisbal i Fonteta l’octubre de 1350”, dins FIGUERAS-VILA, 2010: p. 171-176.
- RIQUER, M. de. 1985-1986. “El cavaller Bernat de Vilaric”, *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* [Barcelona], vol. 40, p. 205-226.
- RIU, M., ed. 1986. *Acta Mediaevalia. Annexos d’arqueologia medieval. Annex 3. Castells, guaites, torres i fortalises de la Catalunya medieval*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1986-1987.
- RIU, M. 2001. “Aspectes històrics i arqueològics del mas”, dins FERRER-MUTGÉ-RIU, 2001: p. 20-48.
- ROSSELLÓ, J. 1993. “El joc de la ballesta: subvencions i trofeus (1447-1473)”, dins *Espai*, 1993: p. 487-495.
- SABATÉ, F. 1997. *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l’espai i divisió territorial al llarg de l’Edat mitjana*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- SALAZAR, N. 2008-2009. “Notícia sobre la troballa en context arqueològic d’una ballesta baixmedieval a Barcelona”, *Arqueologia Medieval* [Barcelona], núm. 4-5, p. 120-127.
- SCHILLER, F. 1987. *Guillem Tell* (adaptació lliure de Francesc Nel·lo), Barcelona: Edicions 62.
- SETTIA, A. A. 2004. “I mezzi della guerra. Balestri, pavesi e lance lunghe: la specializzazione delle fanterie comunali nel secolo XIII”, dins *Pace e guerra*, 2004: p. 153-200.
- SOLDEVILA, F. 2007. *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels feits del rei en Jaume*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- SOLDEVILA, X. 2004. *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval, segles XII-XIV*, la Bisbal d’Empordà: Ajuntament.
- SOLER DEL CAMPO, Á., “El equipamiento militar en el medioevo”, dins *La Guerra*, 2007: p. 147-189.
- SOLER, S. 2003. “Notes sobre el dret de cornar a Tortellà (terme del castell de Sales), s. XIV—XVII”, dins *Amics de Besalú. IX Assemblea d’estudis del seu comtat*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, p. 137-155.
- TEIXIDOR, R. 2006. *Brunyola, de castell a poble i de baronia a municipi*, Santa Coloma de Farners: Ajuntament de Brunyola – Edicions la Trona.
- TO, LL. 2010. “La defensa del valle. Las “decenas” de Amer (Cataluña vieja) en la Baja Edad Media”, dins DE LA IGLESIA, 2010: p. 293-321.
- VIADER, R. 2003. *L’Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité et communautés*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.

6. Taules i figures

Taula 1. Ballesters i llancers a la ciutat de Barcelona, 1389

Quarter	Cinquantes	Desenes	Focs	Llancers	Ballesters	Altres
de Mar	25	120	1975	1290	279	83
de Frares Menors	22	93	1621	842	239	223
del Pi	20	101	2012	938	225	53
de Sant Pere	17	79	1051	716	196	65

Marsà, 2001. (Les xifres no corresponen als totals consignats en el volum, sinó a la suma del nombre de persones)

Taula 2. Armes als masos de la Vall d'Aro, Lloret i el Baix Ter, 1350-1384

MAS	PARRÒQUIA	DOCUMENT	DATA	ARMES
MASOS				
Miró	Clarà (Peratallada)	AHG, Peratallada, vol. 199	1332...	1 ballesta
Basella	St. Feliu de Guíxols	AHG, SFG, vol. 46, f. 11rv	1350.05.04	2 espases, 1 ballesta
Jaume	Fonteta (la Bisbal)	ADG, Lletres, vol. U-19, f. 2r	1350.10.24	1 ballesta, 1 croc
Albà	Lloret	ACG, PN, lligall s. n., plec n. 2	1357.06.03	2 ballestes i 2 rocs, 1 llança, 1 pavès, 1 carcaix de cairells, tretes i vires
Cifra	Sta. Cristina d'Aro	AHG, SFG, vol. 46, f. 127v-129r	1357.08.19	1 espasa, 2 ballestes
Eimeric	Bell-lloc d'Aro	AHG, SFG, vol. 969, f. 9v-10v	1370.11.08	1 espasa, 1 llança, 1 ballesta
Pujol	Sta. Cristina d'Aro	AHG, SFG, vol. 882 (3), f. 29v-30v	1384.11.07-11	1 espasa, 1 llança, 1 ballesta
Sitjar	Sta. Cristina d'Aro	AHG, SFG, vol. 638(1), f. 45v-46v	1366.12.18	1 espasa, 1 llança
Vilaret	Sta. Cristina d'Aro	AHG, SFG, vol. 969, f. 14r-15r	1370.12.17	1 espasa
Surià	Sta. Cristina d'Aro	AHG, SFG, vol. 970, f. 2r-3r	1375.08.24	1 ballesta
Puig	Sta. Cristina d'Aro	AHG, SFG, vol. 970, f. 4r-5v	1375.08.24	1 espasa, 1 llança
ALBERGS DE VILES				
Gironella, Bernat	Torroella de Montgrí	AHG, Torroella de Montgrí, vol. 557	1314	1 ballesta

Sigles: ACG (Arxiu Capitular de Girona); ADG (Arxiu Diocesà de Girona); AHG (Arxiu Històric de Girona); SFG (Sant Feliu de Guíxols). Bibliografia: FIGUERAS-LLINÀS, 2011: p. 766-767; ORTÍ-TO, 2014: p. 169-170; PUIG, 2010: p. 176. Agraïm les informacions cedides per en Xavier Soldevila.

Taula 3. La participació dels homes de Lloret a les comunies del bisbe, 1317-1320

LLOC DE RESIDÈNCIA	HOMES PROPIS			ALTRES
	PABORDIA	PABORDIA I CASTLÀ	CASTLÀ	
PARTICIPANTS DE LES COMUNIES				
- Masos de la parròquia	6	15	1	
- Bordes de la parròquia	4	1		
- Cases del port de Lloret	1	9		3
NO PARTICIPANTS DE LES COMUNIES				
- Masos de la parròquia		5	1*	
- Bordes de la parròquia		1		
- Cases del port de Lloret	1	1		3

* Bernat Botet *“ignorat si tenetur ire cum armis in exercitu domini episcopi propter guerram sicut alii uel non”*. Font: ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317); ACG, Pabordia de Novembre, capbreu de Lloret (1317-1320)

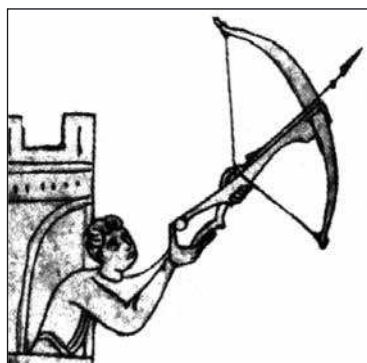

Figura 1. La ballesta de la *Bíblia de Sant Pere de Rodes*, segle XI

Figura 2. Els ballesters del Saló del Tinell del Palau Reial de Barcelona, segle XIII

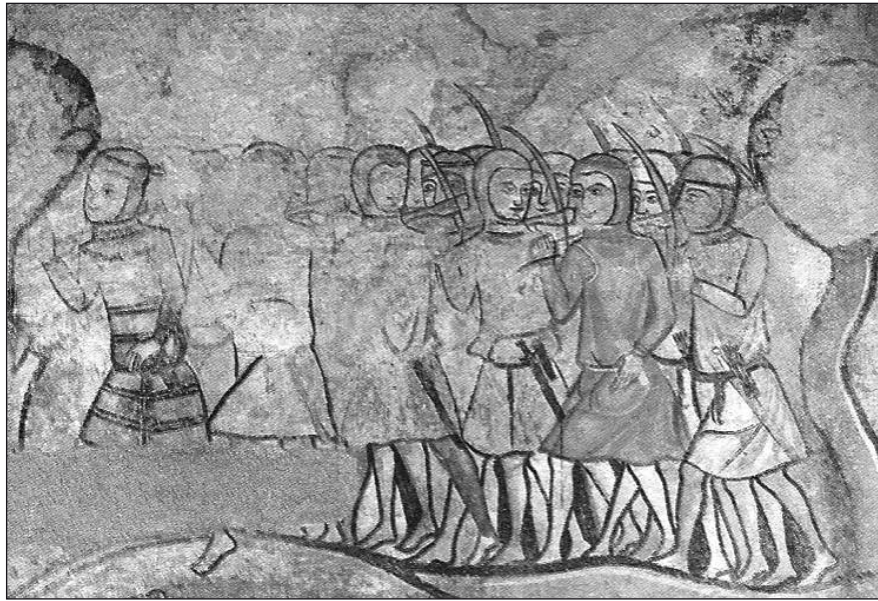
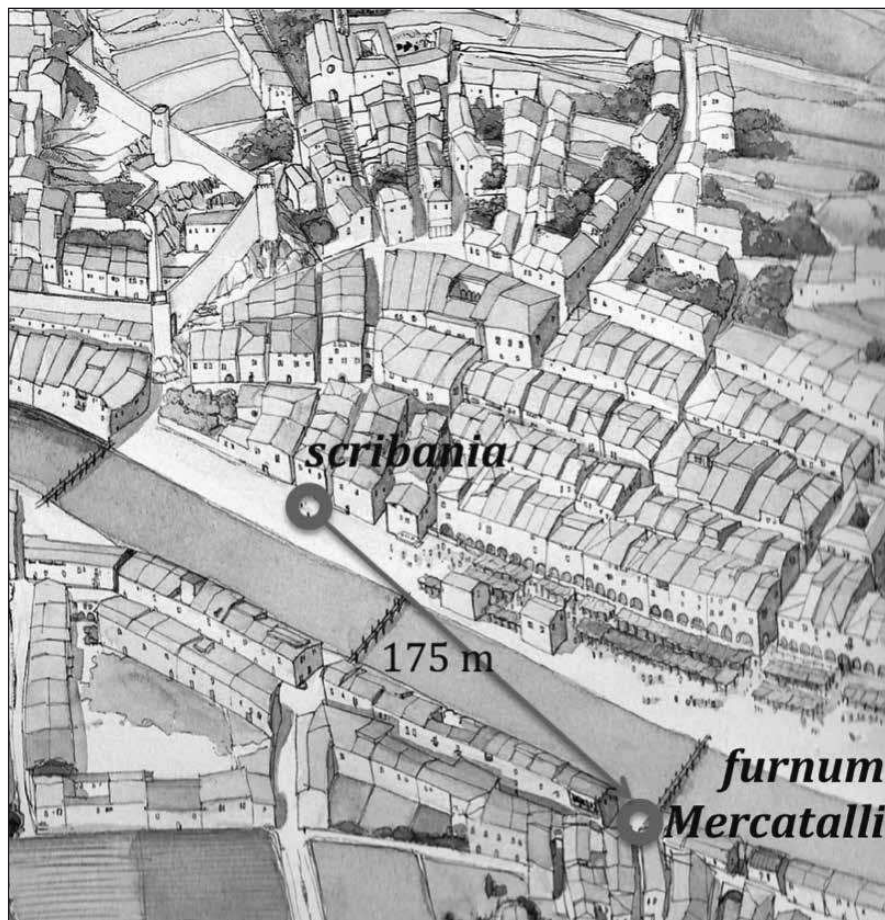

Figura 3. Distància d'un tret de ballesta a la ciutat de Girona, 1265

Font: Canal-Canal-Nolla-Sagrera, 1998: p. 47-48; Mallorquí, 2007: p. 33

Figura 4. La llinda de can Remigio (Vidreres)

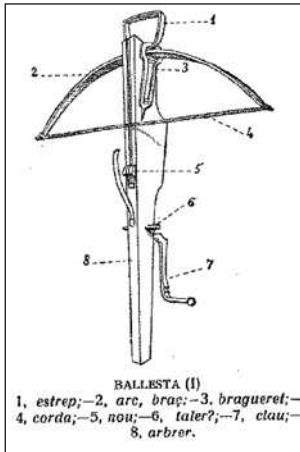
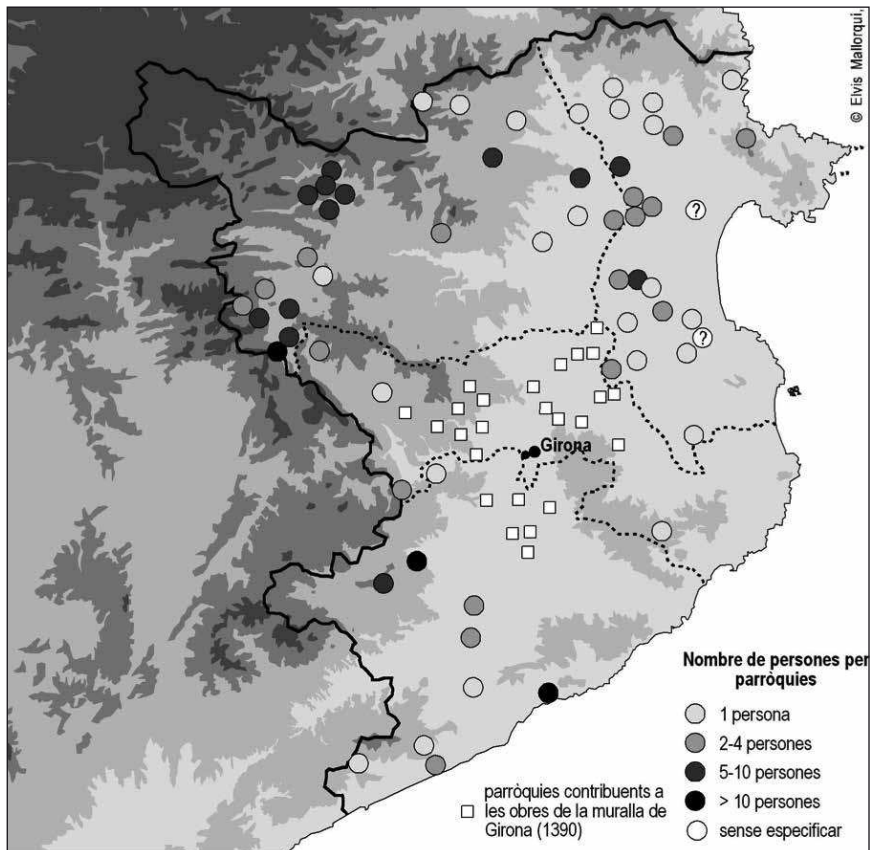

Figura 5. Parts d'una ballesta d'estrep

Font: Alcover-Moll, 1926-1962: vol. 2, p. 248.

Figura 6. La procedència dels integrants de les comunies del bisbe de Girona, 1326-1336

Font: *LVCG-2*, n. 56 (1390.01.24); MALLORQUÍ, 2007: p. 792-795

NOTES

1. La història de Guillem Tell esdevingué universalment coneguda gràcies a l'obra de teatre de Friedrich Schiller, adaptada també en català, cf. SCHILLER, 1987.
2. La historiografia romànica suïssa pren Guillem Tell i la batalla de Morgarten com el naixement de la Confederació Helvètica, cf. GOLBERY, 1839: p. 42-52; HERNÁNDEZ, 2012.
3. MALLORQUÍ, 2007: p. 33. Al *Llibre dels Feits* s'esmenta que la distància entre la petita illa de Pantaleu i la terra de Mallorca era d' "un gran tret de ballesta", cf. ALCOVER-MOLL, 1926-1952: vol. 2, p. 247-250; SOLDEVILA, 2007: p. 144.
4. HERNÁNDEZ, 2002: p. 186; AMBLÀS-OLLIH, 2003: p. 320; SALAZAR, 2008-2009: p. 120-121. A Castella, és a partir del 1320 que apareixen peces fetes amb materials rígids, com el cuir endurit o l'acer, per defensar les parts més vulnerables del cos dels cavallers, cf. SOLER DEL CAMPO, 2007: p. 177.
5. CONTAMINE, 1984: p. 91; SALAZAR, 2008-2009: p. 121.
6. CONTAMINE, 1984: p. 90-92; FELIU-SUDRIÀ, 2011: p. 44.
7. Al setge de Viterbo, el 1243, es documenta l'efecte de la ballesta sobre els enemics: "*Baliste, vero, dum in emissione sagittarum simul crocantes crocitant, deterrent adversarios et retrorsum abire compellunt*", cf. SETTIA, 2004: p. 162 i 176-184; SALAZAR, 2008-2009: p. 121. Encara a finals del segle XIV, Francesc Eiximenis considerava que calia començar un setge atacant "*ab balestes e ab archs sagitaris, ab dards e ab pedres en fones*", cf. MONREAL, 1971: p. 43.
8. HERNÁNDEZ, 2002: p. 186 i 190.
9. SOLDEVILA, 2007: p. 167, p. 221 i 256; AMBLÀS-OLLIH, 2003: p. 321. La ballesta de dos peus no tenia estrep, de manera que, per tensar la corda amb les mans, calia subjectar l'arma amb els dos peus.
10. SOLDEVILA, 2008: p. 335-336; DESCLOT, 2010: p. 383 i p. 409-410; MUNTANER, 1999: p. 296; ALCOVER-MOLL, 1926-1952: vol. 2, p. 247-250; FERRER, 2001: p. 194-198; HERNÁNDEZ, 2002: p. 187, p. 191, p. 199 i p. 205-206; SETTIA, 2004: p. 160 i p. 174.
11. ORSI, 2008: p. 193-198.
12. FERRER, 2001: p. 171-176.
13. SETTIA, 2004: p. 197-198.
14. AMBLÀS, 2003: p. 321-322; AMBLÀS-OLLIH, 2003: p. 343-345 i 351; SALAZAR, 2008-2009: p. 126. L'expressió "nou de ballesta" ja està documentada al segle XV, cf. GUAL, 1976: p. 226.
15. A Corbins, hi havia sis ballestes –d'estrep i de torn, fetes amb fusta o corn–, un croc i dues caixes plenes de "treites", a banda de tres espases, una llança i una maça, cf. POBLET, 2005: p. 124. Al castell de Brunyola, els anys 1403-1404 es van comprar unes "*balestras forcegas*", amb les cordes corresponents, a diversos ballesters i, segons l'inventari del 1532, a la torre mestra del castell es conservaven "*tres ballestes ab los arcs de aser*", cf. TEIXIDOR, 2006, p. 40, 42-43 i 55-56. Al castell de Calonge, el 1466, hi havia "*una ballesta d'aser*", "*dues bellestes de fust grosses*" i "*una belestia de peu de fust*", a més de llances, espingardes, pavesos i caixes de "*pesados*" de ballesta de peu i de martinet i dos bancs de "*perar ballestes*", cf. Equip Broida, 1986-1987: p. 291. L'any 1546, "*en lo lanser*" del castell de Falgons (Pla de l'Estany), es conservaven "*vint ballestes bonas ab sos armatosts o gafes de les quals una és trencada*" i "*tres buyrachs bons gornits de tretes*"; a més de llances, piques, rodells i una llança de justa; cf. ALÒS-MONER, 1910: p. 176. També s'esmenten ballestes a diversos castells de l'illa de Mallorca: Alaró, Santueri, Pollença, Bellver i Porto-pi, al segle XIV, cf. ALOMAR, 1995: p. 366, 375-376, 389 i 393.
16. SALAZAR, 2008-2009.
17. FERRER, 2001: p. 170; ALCOVER-MOLL, 1926-1952: vol. 2, p. 247-250; JULIÀ, 1992 i 1993. L'illa de Mallorca era un important centre productor i exportador de ballestes cap al Principat, València i, fins i tot, Flandes. Sobre el joc de la ballesta de la ciutat de Mallorca, es conserven quatre registres de comptabilitat dels anys 1447-1473, cf. ROSSELLÓ, 1993: p. 487-488; ALOMAR, 1995: p. 398-400.
18. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 1998: p. 47-48 i 61-63. Potser els jocs a l'Onyar es desenvoluparien de manera semblant als dels jocs des Pla, a Ciutadella de Menorca, durant la celebració de Sant Joan. Estudis científics situen la distància de trets de ballestes amb característiques medieval al voltant dels 200 m, cf. FOLEY-PALMER-SOEDDEL, 1985: p. 82.
19. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol. 567 (1341.06.04).
20. SABATÉ, 1997: p. 69.
21. SOLDEVILA, 2004: p. 105-106. A Sant Feliu de Guíxols s'especifica que "*no-y hage nagun cassador ni altra persona ab cans ni ab belestia ni en altra manera no gos entrar en vinya ni en hort de nagun*"; a Torroella de Montgrí es prohibia caçar conills a les deveses i boscos senyorials "*ab filats, cans, fures, balestes*"; i a Monells es mana que ningú "*no par ab filats... ne trasque ab balesta*", cf. AHG, Notarial, Sant Feliu de Guíxols, vol. 885 (1350.08.23); Torroella de Montgrí, vol. 580 (1368.07.11); i Monells, vol. 215 (1371.11.20).
22. ACG, Pabordia de Novembre, lligall s. núm., plec 2 (1357.06.03); cf. FIGUERAS-LLINÀS, 2011: p. 766-767.
23. ALCOVER-MOLL, 1926-1952: vol. 2, p. 247-250 –"ballesta", "ballester"–, p. 824 –"cairell"– i 1021-1022 –"carcaix"–, vol. 3, p. 767-768 –"croc"–, vol. 6, p. 890-891 –"llança"–, vol. 8, p. 342-343 –"pavès"–, vol. 9, p. 5 –"quadrell"–, vol. 10, p. 503-504 –"treta"– i 830 –"vira"–; ALOMAR, 1995: p. 146, 150-152 i 155.

24. BOLÒS, 2002: p. 111-113.
25. De manera semblant, l'any 1351 s'esmenta una llança i un escut en un inventari d'una casa de Gréixer (Berguedà), enmig d'estrís de cuina, d'eines del camp i de llana per treballar, cf. RIU, 2001: p. 34.
26. LLINÀS-MERINO, 1998: vol. 2, n. 444 i n. 460.
27. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol. 554 (1304.08.02), vol. 169 (1322.09.06), vol. 561 (1325.08.12) i vol. 569 (1344.04.08 i 1344.04.25). Agraïm a Xavier Soldevila aquestes notícies sobre ballesters.
28. ACA, Albaranorum, vol. 1062, f. 365r (1361.08.27); cf. MACIÀ, 2008: p. 20.
29. Així consta en els *Costums de Girona*, cf. MIERES, 2001: p. 158-161.
30. TO, 2010: p. 298-300 i 305-314.
31. BASTARDAS, 1991: p. 102-103. Sobre l'aplicació de l'Usatge *Princeps namque* al llarg del segle XIV, cf. KAGAY, 1996: p. 98-99; FERRER, 2001: p. 156-162; GARCÍA FITZ, 2007: p. 124;
32. FRIGOLA, 2012: p. 67-69 i 72-77.
33. BCAAH, Arxiu, pergami n. 480 (1311.02.07-1311.04.16).
34. MALLORQUÍ, 2000: n. 85 (1264.02.02); ADG, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergami n. 36 (1307.08.02).
35. ADG, Seu de Girona, Ardiaconat de Girona, pergami núm. 58 (1332.09.11).
36. ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 381 (1317).
37. Per a les citacions arxivístiques i historiogràfiques relatives a les comunies del bisbe de Girona, cf. MALLORQUÍ, 2011: p. 288-295.
38. BONNASSIE, 1979-1981: vol. 2, p. 51-52; TO, 2010: p. 295.
39. CONTAMINE, 1980: p. 169; VIADER, 2003: p. 239-248; TO, 2010: p. 297.
40. KAGAY, 1996: p. 102; FERRER, 2001: p. 159-160; GARCÍA FITZ, 2007: p. 128-129.
41. TO, 2010: p. 296 i 321.